

ערעור אזרחי מס' 5640/92

1. יובל אלוני

2. רוני אלוני 3. דרור אלוני 4. עדי אלוני

נגד

אליצה באומן (דרכון קרואטי 09280538)

מזגרב, קרואטיה

בבית המשפט העליון בשבתו כבית-משפט לערעורים אזרחיים

[28.4.96]

לפני המשנה לנשיא ש' לוי, והשופטות ט' שטרסברג-כהן, ד' ביניש

חוק הירושה, תשכ"ה-1965, ס"ח 63, סעיפים 02, 22, 25, 30, 35, 72 (א) חוק הירושה (תיקון מס' 7), תשמ"ה-1985, ס"ח 80, סעיף 8.

מיני-רציו:

* ירושה – צוואה – השפעה בלתי הוגנת

* ירושה – צוואה – פגמים

* ירושה – צוואה – צו קיום לצוואה

המשיבה, אזרחית ותושבת יוגוסלביה לשעבר, היא בתם של המנוחים. בשנת 1971 ערכו המנוחים צוואות הדדיות שבהן הורישו את כל רכושם לאחר מות שניהם למשיבה. סבם וסבתם של המערערים היו קשורים למנוחים בקשר אמיץ של קרבה וידידות רבת שנים, כשברקע ליחסיהם העובדה שהמנוחה סייעה להצלת חייו של הסב בתקופת השואה. ביום 21.2.85 ערכו המנוחים צוואה הדדית ובה ביטלו את צוואותיהם הקודמות והורישו את כל רכושם לאחר מות שניהם למערערים. הצוואה נחתמה בבית החולים שבו היה מאושפז המנוח ולשם הובאה המנוחה על-ידי הסב. החתימה הייתה בנוכחות עורך-דין, אשר ערך את הצוואה והזמן לשם כך על-ידי הסב, ובנוכחות הסבתא. השניים האחרונים שימשו עדם לצוואה. מצבם הפיזי של המנוחים בעת החתימה על הצוואה היה רעוע ביותר. הסב והסבתא הם שדאגו לכל צורכיהם של המנוחים. המנוח נפטר ארבעה ימים אחר עריכת הצוואה, והמנוחה נפטרה כחודש לאחר עריכת הצוואה. בצוואה מונה הסב למנהל העיזבון, והוא פנה לבית המשפט המחוזי לצו קיום צוואה. ביום 18.6.91, כשש שנים לאחר קיום הצוואה, פנתה המשיבה לבית המשפט המחוזי וביקשה לבטל את קיום הצוואה. בית המשפט המחוזי קיבל את בקשתה. מכאן הערעור שנסב על השאלות אם היה שיהוי בהגשת הבקשה על-ידי המשיבה כדי לשלול את זכותה לעתור לביטול צו קיום הצוואה, אם הנסיבות מצביעות על השפעה בלתי הוגנת, הגורמת להעברת נטל ההוכחה בדבר כשרות הצוואה על המערערים, ואם יש מקום להעברת הנטל למערערים עקב פגמים צורניים שנתגלו בצוואה – היעדר ביטוי על גבי הצוואה להצהרה של המנוחה כי זו צוואתה האחרונה המבטלת צוואות קודמות וכי חתמה עליה מרצונה הטוב והחופשי, היעדר אישור מצד העדים כי הייתה לפנייהם הצהרה כזו והיעדר רישום על גבי הצוואה בדבר תרגומה למנוחים.

בית המשפט העליון פסק:

א. על בית המשפט לנהוג זהירות רבה שעה שהוא בא לבטל צוואה, שמא ייצא מסכלאת רצונם האחרון של המנוחים, אשר הוא מצווה בכיבודו (378 א).

ב. (1) סעיף 72 לחוק הירושה, תשכ"ה-1965, מאפשר אמנם לבית המשפט לחרוג מכלל סופיות הדיון, אולם בו בזמן הוא מעניק לבית המשפט שיקול-דעת שלא להזדקק לבקשות התיקון או הביטול שנועדו לשנות צו קודם, מהטעמים המנויים בו (378 ג-ה).

(2) שומה על בית המשפט, השוקל להפעיל את סמכותו על-פי סעיף 72 לחוק, להביא בגדר שיקוליו את מידת האיחור בהגשת הבקשה ובהבאת העובדה או הטענה החדשה לפני בית המשפט, וכן את הסברו של המבקש לאיחור בהגשת הבקשה ואת מידת הסבירות של הסבר זה. עוד יבחן בית המשפט אם בעטיו של האיחור נוצר קושי לברר את עובדות המקרה לאשורן, ובמיוחד אם השהיית הגשת הבקשה מקשה על אחד הצדדים המעוניינים בעיזבון בהבאת חומר הראיות לביסוס טענותיו (379 א-ב).

(3) השיהוי נמדד מהמועד שבו נתגלתה למבקש העובדה החדשה המצדיקה את תיקון הצו או את ביטולו, ולא ממועד פטירתו של המצווה (379 ה).

- ג. (1) הבחנה בין השפעה לגיטימית וטבעית על רצונו של המצווה לבין השפעה פסולה שיש בה כדי לפגום ברצון החופשי היא קשה, ומעורבות בה שאלות ראייתיות הנוגעות לעניין שבעובדה ושאלות ערכיות (380 א-ב).
- (2) השאלה העומדת לפני בית המשפט בבואו להכריע בסוגיה זו היא הקביעה אם את רצונו שלו ביטא המצווה בצוואתו או שמא עשה הוא את רצונו של אחר, בהיותו נתון להשפעתו עד כדי כך שלא פעל עוד על-פי רצונו האמיתי, העצמאי והחופשי (381 א-ב).
- (3) בניסיונו להתחקות אחר רצונו האמיתי של המצווה, נעזר בית המשפט בכלים העומדים לרשותו: פירוש הצוואה עצמה על פניה ומתוכה, בחינת הראיות בדבר נסיבות עריכתה ומכלול הראיות שהובאו לפניו באשר למצבו הבריאותי והנפשי של המצווה ובאשר למידת יכולתו לגבש רצון עצמאי במועד שבו ציווה את רכושו (381 ב-ג).
- (4) נוכח הקושי לחשוף מה היה רצונו האמיתי של המצווה ואם היה נתון להשפעה בלתי הוגנת, יוכרע גורל הצוואה לחובתו של הצד שעליו הוטל נטל ההוכחה, אם לא הצליח להרימו (381 ג-ד).
- (5) על המתנגד לקיום צוואה מוטל נטל ההוכחה או הנטל לשכנע את בית המשפט כי הצוואה בטלה מחמת פגם שנפל ברצונו של המצווה, בין היתר כתוצאה מהשפעה בלתי הוגנת (381 ו).
- (6) בהתקיים נסיבות מסוימות המעוררות ספק באמינות הצוואה או ברצונו החופשי של המצווה, עובר הנטל אל המבקש לקיים את הצוואה (381 ז-ו).
- (7) בהתקיים נסיבות של יחסי תלות יסודית ומקיפה בין המצווה לזכה על-פי צוואה, עובר נטל ההוכחה למבקש לקיים את הצוואה (382 ב-ג).
- (8) במקרה דנן, ממכלול הפעולות שעשו סבם וסבתם של המערערים, ובהן הטיפול בענייניהם של המנוחים בהיותם חולים וחסרי אונים בשבועות האחרונים לחייהם, רשאי היה בית המשפט קמא להסיק כי הוכחו לפניו יחסי תלות מקיפים (382 ז).
- (9) הנסיבות שבהן נחתמה הצוואה, כשלעצמן, מעוררות חשש ממשי להשפעה בלתי הוגנת, ויש בהן כדי להצדיק את העברת נטל ההוכחה על כתפי המערערים – נטל אשר לא הצליחו המערערים להרימו (383 א).
- ד. בנסיבות דנן, היה מקום להעביר את נטל ההוכחה על כתפי המערערים גם בשל פגמים צורניים שנפלו בצוואה. אף כי פגמים אלה כשלעצמם אינן בהם כדי להביא לביטול הצוואה אם אין לבית המשפט ספק באמינותה, הרי יש בהם לבסס העברת הנטל אל הצד המבקש לקיימה (384 ו-ז).
- ה. לכאורה, על-פי נוסח חוק הירושה, חובת רישומו של תרגום הצוואה על גבי הצוואה חלה רק לגבי צוואה בפני רשות, מכוח סעיף 22(ג). אולם יש להחיל הסדר זה גם על צוואה אשר נערכה במתכונת של "צוואה בעדים" (385 ה-ו).

פסקי-דין של בית המשפט העליון שאוזכרו:

- [1] ע"א 609, 601/88, 4365/90 עיזבון המנוח מיכאל רודה ז"ל ואח' נ' שרייבר וח'; שרייבר ואח' נ' עיזבון המנוח מיכאל רודה ז"ל ואח', פ"ד מז (2) 441.
- [2] ע"א 516/80 לשינסקי ואח' נ' הנאמן על נכסי החייב מנפרד לשינסקי, פ"ד לו (4) 337.
- [3] ע"א 2590/93 – לא פורסם.
- [4] ע"א 4902/91 גודמן ואח' נ' ישיבת שם בית מדרש גבוה להוראה ודיינות על שם הרב שלמה מוסאיון זצ"ל בירושלים, פ"ד מט (2) 441.
- [5] ע"א 1099/90 שילה שרוני ואח' נ' שאול שרוני, פ"ד מז (4) 785.
- [6] ע"א 5185/93 היועץ המשפטי לממשלה נ' מרום, פ"ד מט (1) 319.
- [7] ע"א 133/84 רכטמן, עו"ד נ' זיסמן ואח', פ"ד לט (4) 769.
- [8] ע"א 53/88 מרדכי מנלה ואח' נ' ברנדווין ואח', פ"ד מז (1) 48.
- [9] ע"א 423/75 מרדכי בן נון בענין צוואת אסתר אלבכרי נ' מטילדה ריכטר ואח', פ"ד לא (1) 372.
- [10] ע"א 562/85 אירנשטיין נ' ד' רו ואח', פ"ד מב (2) 418.
- [11] ע"א 733/88 אהרוניאן ואח' נ' אלישקה, פ"ד מה (5) 705.
- [12] ע"א 1750/90 אהרונסון נ' ש' אהרונסון ואח', פ"ד מז (1) 336.
- [13] ע"א 250/70 שרעבי ואח' נ' סוברי, פ"ד כה (1) 429.
- [14] ע"א 2119/94 לנדאו נ' וין, פ"ד מט (2) 77.

ערעור על פסק-דינו של בית המשפט המחוזי בחיפה (השופט ח' פיזם) בת"ע, 889/85, 890/85 ב"ז 67091 מיום 18.10.92. הערעור נדחה.

ש' ברנשטיין – בשם המערערים;

פסק-דין

השופטת ד' ביניש: 1. לפנינו ערעור של הזוכים על-פי צוואה, אשר בית המשפט המחוזי בחיפה החליט, על-פי בקשת המשיבה, כי לא הוכח שניתנה מרצונם הטוב והחופשי של המצווים, ולפיכך אין לקיימה.

2. תמצית העובדות הצריכות לענייננו היא כדלהלן:

(א) המשיבה, אזרחית ותושבת יוגוסלביה לשעבר, הינה בתם של המנוחים קרל ויונה (איוקה) פלצקו. המערערים טענו אמנם כי המשיבה איננה בתו של המנוח, אלא של המנוחה בלבד, אך לא הניחו תשתית ראייתית לטיעון זה, ויתרה מכך – שאלה זו כלל אינה רלוואנטית לענייננו.

(ב) בשנת 1971 ערכו המנוחים צוואות הדדיות שבהן הורישו את כל רכושם לאחר מות שניהם למשיבה, המכונה בשתי הצוואות "בת."

(ג) סבם וסבתם של המערערים היו קשורים למנוחים בקשר אמיץ של קרבה וידידות רבת שנים, כשברקע ליחסיהם העובדה שהמנוחה סייעה להצלת חייו של הסב משה אלוני (להלן – אלוני) בתקופת השואה.

(ד) ביום 21.2.85 ערכו המנוחים צוואה הדדית שבה ביטלו את צוואותיהם הקודמות והורישו את כל רכושם לאחר מות שניהם למערערים, שהם נכדיהם של משה ויהודית אלוני. הצוואה הנ"ל נחתמה בבית החולים שבו היה המנוח מאושפז ולשם הובאה גם המנוחה על-ידי אלוני, החתימה הייתה בנוכחות עו"ד מוץ', אשר ערך את הצוואה והוזמן לשם כך על-ידי אלוני, ובנוכחות יהודית אלוני, סבתם של המערערים. השניים האחרונים שימשו עדים לצוואה.

(ה) מצבם הפיזי של המנוחים בעת החתימה על הצוואה היה רעוע ביותר. המנוח קרל פלצקו נפטר ביום 25.2.85, ארבעה ימים לאחר עריכת הצוואה, ואשתו נפטרה ביום 18.3.85, כחודש לאחר עריכת הצוואה.

(ו) בצוואה מונה אלוני למנהל העיזבון, והוא פנה לבית המשפט המחוזי בחיפה בבקשה לצו קיום צוואה. ביום 26.7.85 קיימה הצוואה.

(ז) ביום 18.6.91, כשש שנים לאחר קיום הצוואה, פנתה המשיבה לבית המשפט המחוזי וביקשה לבטל את צווי קיום הצוואה. בית המשפט המחוזי קיבל את בקשתה, ומכאן הערעור שלפנינו.

פסק-דינו של בית המשפט המחוזי

3. לפני בית המשפט המחוזי העלו המערערים טענה של שיהוי בהגשת ההתנגדות לקיום הצוואה, טענה שחזרו עליה גם לפנינו. בית המשפט בחן טענה זו בהתחשב בהוראת

פ"ד מט(5) 373

סעיף 72(א) לחוק הירושה, תשכ"ה-1965, ודחה אותה. בית המשפט קיבל את הסבריה של המשיבה לאיחור בפנייתה לבית המשפט, לאחר שהיה לפניו תצהירה, ואף שמע את עדותה בעניין כל הקורות אותה בתקופה האמורה. השופט קמא ציין שלא נטען לפניו שהשיהוי בהגשת ההתנגדות לקיום הצוואה הקשה על המערערים בהבאת ראיותיהם לעניין תוקפה של הצוואה.

כמו כן הביא בגדר שיקוליו שאין להחמיר עם צד שהשתהה בפנייתו לבית המשפט כאשר, לכאורה, לגופם של דברים עשויה טענתו להתקבל.

4. לגוף העניין קבע השופט קמא מספר קביעות עובדתיות, אשר המערערים חולקים עליהן, הגם שביחס לחלק מהן יצא השופט מההנחה שאינן שנויות במחלוקת. קביעות אלה נוגעות לטיפולו של אלוני בענייניהם של המנוחים, למידה שבה סמכו המנוחים על אלוני בכל הנוגע לסידורם בבית-אבות סיעודי, לאשפוז בבית-חולים ולטיפולו בענייניהם הכספיים. על יסוד קביעותיו העובדתיות קבע השופט קמא שיש להעביר את עול ההוכחה על המערערים, שלא הייתה השפעה בלתי הוגנת על המנוחים, שהביאה לעריכת הצוואה לטובתם, וזאת בעיקר מהטעמים המפורטים להלן:

(א) הנסיבות מצביעות לעבר השפעה בלתי הוגנת של הזוג אלוני; זאת כאשר מביאים בחשבון את מצבם הפיזי הקשה של המנוחים בעת עריכת הצוואה, את העובדה שאלוני זימן עורך-דין לעריכת הצוואה ונכח בחדר שעה שהמנוחים עשו צוואה לטובת נכדיו, את העובה שעד לאותו שלב לא פעלו המנוחים לשינוי הצוואה הקודמת, ובעיקר את מידת התלות של המנוחים באלוני.

(ב) השופט הסתמך גם על היות סבתם של המערערים עדה לצוואה בפרשו את "רוח החוק" כמצדיקה העברת הנטל עקב עובדה זו.

(ג) השופט החליט כי יש להעביר את נטל ההוכחה למערערים גם בשל פגמים צורניים שנפלו בצוואה, שאותם פירט בפסק-דינו.

5. השופט קבע עוד כי אינו מאמין לעדותם של משה ויהודית אלוני "שהצוואה ששללה את העזבון כולו מן הבת היחידה של המנוחים (לפחות בתה היחידה של המנוחה) ושהעניקה את כל העזבון לנכדיהם, נעשתה מרצונם הטוב והחופשי של המנוחים."

לסיכום קבע השופט, כי הזוג אלוני לא הצליח להרים את הנטל להוכיח היעדר השפעה בלתי הוגנת.

הערעור

6. המערערים העלו טענות עובדתיות ומשפטיות אשר יש בהן לטענתם כדי לקעקע את הבסיס שעליו מושגת פסק-דינו של בית המשפט המחוזי. בין היתר העלו המערערים טענות הנוגעות לשאלת היותה או אי-היותה של המשיבה בתו של המנוח ולשאלת יהדותן של המנוחה ושל המשיבה; טענות אלה אינן רלוונטיות לערעור שלפנינו, ומוטב היה להן

פ"ד מט(5) 373

שלא הועלו משהועלו. טענתם העיקרית של המערערים הייתה, כי לא הוכחה תשתית ראייתית מספקת להעברת נטלה הוכחה עליהם בכל הנוגע לקיומה של "השפעה בלתי הוגנת" על המצווים.

7. בבואנו לבחון את נימוקיו של בית המשפט קמא, יצאנו מההשקפה כי על בית המשפט לנהוג זהירות רבה שעה שהוא בא לבטל צוואה, שמא יימצא מסכל את רצונם האחרון של המנוחים, אשר הוא מצווה בכיבודו. זאת ועוד, לא נעלם מאתנו הרקע המיוחד של יחסי המנוחים עם סבם של המערערים והזהירות המתחייבת בבדיקת רצונם של המנוחים להעניק לו או לנכדיו את רכושם. אין ספק כי הקשר בין אלוני למנוחים היה קשר מיוחד במינו ששורשיו באותם ימים אפלים של השואה, כאשר הכרת התודה של הניצול והיחס המיוחד שגילה כלפי מי שסייע להצלת חייו, יצרו קשר עמוק ומתמשך ביניהם. על-אף כל זאת לא ראינו להתערב במסקנתו של השופט קמא, המעוגנת במימצאים עובדתיים שהיה בהם כדי לבסס את התוצאה המשפטית אליה הגיע. אעמוד להלן על הנימוקים שהביאונו לדחות את הערעור.

טענת השיהוי

8. סעיף 72(א) לחוק הירושה קובע לאמור:

"בית המשפט שנתן צו ירושה או צו קיום רשאי, לפי בקשת מעוניין בדבר, לתקנם או לבטלם על סמך עובדות או טענות שלא היו לפניו בזמן מתן הצו; אולם רשאי בית המשפט שלא להיזקק לעובדה או לטענה שהמבקש יכול היה להביאה לפניו פני מתן הצו, או שיכול היה להביאה לאחר מכן ולא עשה כן בהזדמנות הסבירה הראשונה".

סעיף זה מאפשר אמנם לבית המשפט לחרוג מכלל סופיות הדיון, אולם בו בזמן הוא מעניק לבית המשפט שיקול-דעת שלא להזדקק לבקשות התיקון או הביטול שנועדו לשנות צו קודם, מהטעמים המנויים בו. כנאמר בע"א 601/88, 609, 609, 4365/90 עיזבון המנוח מיכאל רודה ז"ל ואח' נ' שרייבר ואח'; שרייבר ואח' נ' עיזבון המנוח מיכאל רודה ז"ל ואח' [1], בעמ' 459:

"אכן, מלשון הסיפא של סעיף 72(א) עולה, כי בית המשפט אינו חייב לדחות בקשה המוגשת לפי סעיף זה אף אם הוגשה שלא בהזדמנות הסבירה הראשונה, ונתון לו שיקול-דעת בכגון דא. יחד עם זאת, ראוי כי ההיזקקות לבקשות המוגשות באיחור לא תיעשה על דרך השיגרה, וכי הדבר ייעשה על יסוד שיקולים ענייניים ומבוססים (ראה ג' טדסקי, 'היורש הנחזה', עיוני משפט יג (תשמ"ח-מ"ט) 9, 15), אשר יביאו בחשבון את חומרת הפגיעה בכל אחד מן הצדדים עקב שינוי הצו המקורי (או אי-שינויו) ואת הקושי אשר עלולה ההשתהות בהגשת הבקשה לתיקון לגרום בבירור זכויות הצדדים...".

אמות המידה להפעלת סמכותו של בית המשפט לתקן או לבטל צו ירושה או צו קיום נקבעו בע"א 516/80 לשינקי ואח' נ' הנאמן על נכסי החייב מנפרד לשינסקי [2], והן ממשיכות

לחול גם לאחר תיקון הסעיף בחוק הירושה (תיקון מס' 7), תשמ"ה-1985. על-פי אמות מידה אלה, שומה על בית המשפט, השוקל להפעיל את סמכותו האמורה, להביא בגדר שיקוליו את מידת האיחור בהגשת הבקשה ובהבאת העובדה או הטענה החדשה לפני בית המשפט, וכן את הסברו של המבקש לאיחור בהגשת הבקשה ואת מידת הסבירות של הסבר זה.

עוד יבחן בית המשפט אם בעטיו של האיחור נוצר קושי לברר את עובדות המקרה לאשורן, ובמיוחד אם השהיית הגשת הבקשה מקשה על אחד הצדדים המעוניינים בעיזבון בהבאת חומר הראיות לביסוס טענותיו. על-פי אמות מידה אלה ראוי לבחון גם את הנסיבות הקשורות בהשתהותה הממושכת של המשיבה בהגשת התנגדותה לצוואה. בית המשפט קמא, אשר לפניו העידה המשיבה ונחקרה על תצהירה, ולאחר שהנחה עצמו על-פי אמות המידה האמורות, האמין להסבריה ושוכנע כי אכן נתנה הסבר מניח את הדעת וסביר לזמן שחלף עד שהגישה את התנגדותה לצוואה. אין ספק שנסיונותיה האישיות של המשיבה הן מיוחדות ויוצאות דופן. המנוחים נפטרו בפברואר ובמרץ 1985. המשיבה אישרה בתצהירה ובעדותה כי כאשר טילפנה ממקום מושבה בזוגר שבקרוואטיה לבית משחת אלוני ביום פטירתו של המנוח, הודיע לה אלוני שאביה נפטר וכי הצוואה היא לטובת נכדיו. סמוך לאחר מכן הודע לה שאין צורך כי תגיע לישראל, וכי אמה אינה מעוניינת בכך. הצוואה קוימה ב-26.7.85, אך המשיבה העידה כי לא ידעה על כך.

בין השנים 1985 ל-1990 עברו על המשיבה אירועים אישיים קשים ובהם סבלה ממחלות ובעיות רפואיות קשות. היא עברה טיפולים ואשפוזים אשר בעניינם צירפה אישורים רפואיים, אף עברה משברים בחייה האישיים. על כל אלה יש להוסיף כי נשאה בתפקיד רגיש מאוד מבחינה ביטחונית בארץ מגוריה, יוגוסלביה דאז. דבר זה הקשה עליה מסיבות שונות להתפנות לטיפול בענייני הצוואה, לא כל שכן להגיע אישית לישראל, אף שיצאה מחוץ לגבולות מדינתה.

זאת ועוד, בית-משפט זה כבר קבע כי השיהוי נמדד מהמועד שבו נתגלתה למבקש העובדה החדשה המצדיקה את תיקון הצו או את ביטולו, ולא ממועד פטירתו של המצווה (ראה ע"א 2590/93 [3]). בענייננו, מיום שנתבררו למשיבה העובדות בהיותה בישראל ועד להגשת התנגדותה, ביום 18.6.91, חלפה פחות משנה. בתתנו דעתנו לכך שהגשת ההתנגדות חייבה הבאת מסמכים מארץ מוצאה והכנת התביעה בהיותה מחוץ לישראל, תקופה זו אינה נראית מופרזת.

על רקע מכלול הנסיבות שתוארו לעיל אין לומר, אם כן, כי נפל פסול בשיקול-דעתו של השופט בקובעו שאין בשיהוי כדי לחסום את הדיון בהתנגדותה של המשיבה. השפעה בלתי הוגנת 9. סעיף 30(א) לחוק הירושה קובע:

"הוראת צוואה שנעשתה מחמת אונס, איום, השפעה בלתי הוגנת, תחבולה או תרמית – בטלה."

את התנגדותה לקיום הצוואה ביססה המשיבה בעיקר על הטענה כי המנוחים היו נתונים

"להשפעה בלתי הוגנת" מצד אלוני, שעה שציוו את כל רכושם למעוררים. בית המשפט קמא סבר, כי נתקיימו נסיבות אשר יש בהן כדי להעביר את נטל ההוכחה מהמשיבה הטוענת להשפעה בלתי הוגנת אל המעוררים המבקשים לקיים את הצוואה. רבות נכתב על מהותה של ההשפעה הבלתי הוגנת, ועל טיבה של השפעה שיש בה כדי לגרום לבטלות צוואה. ההבחנה בין השפעה לגיטימית וטבעית על רצונו של המצווה לבין השפעה פסולה שיש בה כדי לפגום ברצון החופשי היא קשה, ומעורבות בה שאלות ראייתיות הנוגעות לעניין שבעובדה, ושאלות ערכיות. רק לאחרונה שבה ונבחנה הסוגיה על-ידי בית-משפט זה. בע"א 4902/91 גודמן ואח' נ' ישיבת שם בית מדרש גבוה להוראה ודיינות על שם הרב שלמה מוסאיוף זצ"ל בירושלים [4], נאמר מפי השופט שטרסברג-כהן:

"נסיבות הצביעות על השפעה בלתי הוגנת הן בין השאר תלות מקיפה ויסודית של אדם בזולתו, היקף התלות ועומק התלות, גילו, מצב בריאותו ומצבו הנפשי של המצווה, הנסיבות האופפות את עריכת הצוואה, ועוד. כל אלה קיבלו משקל נכבד משנבדקה הקמת חזקת השפעה בלתי הוגנת שהעבירה את הנטל להוכיח היעדר השפעה בלתי הוגנת אל המבקש לקיים את הצוואה... כוחם של אלה יפה גם לקביעת קיומה של השפעה כזו או היעדרה ללא היזקקות להנחה, משבאים אנו לקבוע אם שוכנענו באמיתות הצוואה, כי הצוואה נעשתה מרצון חופשי של המצווה ובהיעדר השפעה בלתי הוגנת עליו..."

כעולה מן הפסיקה, קיימים מקרים שבהם שאלת התלות של המנוח בנהנה היא חזות הכול והכול תלוי במידת התלות, וישנם מקרים שבהם חולשתו של המנוח והיותו נתון להשפעה בקלות מהווים אלמנט מכריע. יש שקרבה משפחתית בצירוף תלות הכריעו את הכף ויש שמצב גופני ונפשי של חולשה בצירוף תלות עשו זאת. נראה לי כי לא ניתן ואף לא רצוי לקבוע רשימה סגורה של מבחנים לקביעת קיומה או היעדרה של השפעה בלתי הוגנת. יש לבדוק נסיבותיו של כל מקרה לאור המבחנים המפורטים לאורך הפסיקה כאשר המטרה היא להגיע לחקר צפונותיו של המצווה ולעמוד על רצונו החופשי והחלטו העצמאית" (שם, בעמ' 450).

ההכרעה בשאלה אם הופעלה השפעה בלתי הוגנת על המצווה קשה שבעתיים כאשר העובדות מצביעות על קיומה של השפעה בפועל, אך מערכת היחסים בין המצווה למשפיע על רצונו היא מערכת יחסי גומלין, שבה סייע "המשפיע" למצווה ותמך בו בשעותיו הקשות, ויש יסוד לקבוע כי המצווה אכן חש רגשי הכרת תודה ורצון כן לגמול למיטיבו, כנאמר מפי השופט ד' לוי, בע"א 1099/90 שילה שרוני ואח' נ' שאול שרוני [5], בעמ' 794:

"...במקרים רבים יש בחומר הראיות תימוכין לסברה שהצוואה משקפת רגשות חיבה וקרבה או הכרת תודה שרחש המוריש לאדם מסוים, בשל העזרה

שהגיש לו זה בחייו או בשל הקרבה ששררה ביניהם, וזו הסיבה לכך שהוריש לאותו אדם, ולו בלבד, את כל רכושו עלי אדמות (ראה, למשל, ע"א 851/79, 160/80 הנ"ל, בעמ' 106). קרבה או עזרה כאלה אינן פסולות, ואף שיש בהן כדי להשפיע על תוכנה של הצוואה, אין בהן משום 'השפעה בלתי הוגנת', שהרי לא כל השפעה אפשרית היא פסולה, לא ראויה ובלתי הוגנת".

השאלה העומדת לפני בית המשפט בבואו להכריע בסוגיה זו היא הקביעה, אם את רצונו שלו ביטא המצווה בצוואתו או שמא עשה הוא את רצונו של אחר, בהיותו נתון להשפעתו עד כדי כך שלא פעל עוד על-פי רצונו האמיתי, העצמאי והחופשי (ראה דברי השופט חשין בע"א 5185/93 היועץ המשפטי לממשלה נ' מרום [6], בעמ' 330, המצטט גם מדברי הנשיא שמגר בע"א 133/84 רכטמן, עו"ד נ' זיסמן ואח' [6], בעמ' 772-773). מטבעו של העניין, כי הראיה הטובה ביותר בדבר רצונו של המצווה בעת שציווה את רכושו אינה מצויה לפני בית המשפט, לאחר שנסתלק המצווה מן העולם. בניסיונו להתחקות אחר רצונו האמיתי של המצווה, נעזר בית המשפט בכלים העומדים לרשותו: פירוש הצוואה עצמה על פניה ומתוכה, בחינת הראיות בדבר נסיבות עריכתה ומכלול הראיות שהובאו לפניו באשר למצבו הבריאותי והנפשי של המצווה ובאשר למידת יכולתו לגבש רצון עצמאי במועד שבו ציווה את רכושו. נוכח הקושי לחשוף מה היה רצונו האמיתי של המצווה ואם היה נתון להשפעה בלתי הוגנת, יוכרע גורל הצוואה לחובתו של הצד שעליו הוטל נטל ההוכחה, אם לא הצליח להרימו.

העברת נטל ההוכחה למערערים

10. טענתם העיקרית של המערערים מופנית נגד קביעתו של השופט קמא כי "יש להעביר את עול ההוכחה על המשיבים להוכיח שלא היתה השפעה בלתי הוגנת על המנוחים לעשות את הצוואה לטובת המשיבים". המערערים טוענים כי "נטל הבאת הראות מוטל תחילה על המשיבה שצריכה היתה להביא ראיות שעמן ניתן היה להתמודד, אם אכן מוצדק הדבר. רק לאחר מכן ועל פי אותן ראיות ניתן ואפשר להפוך את נטל ההוכחה".

11. אכן צודקים המערערים כי הכלל הוא שעל המתנגד לקיום צוואה מוטל נטל ההוכחה או הנטל לשכנע את בית המשפט כי הצוואה בטלה מחמת פגם שנפל ברצונו של המצווה, בין היתר כתוצאה מ"השפעה בלתי הוגנת". אולם בית-משפט זה כבר קבע בשורה ארוכה של פסקי-דין, כי בהתקיים נסיבות מסוימות המעוררות ספק באמיתות הצוואה או ברצונו החופשי של המצווה, עובר הנטל אל המבקש לקיים את הצוואה (ראה ספרו של המלומד ש' שילה, פירוש לחוק הירושה, תשכ"ה-1965 (נבו, כרך א, תשנ"ב) 271-272).

12. המערערים טוענים עוד, בהסתמכם על פסק הדין בע"א 53/88 מרדכי מנלה ואח' נ' ברנדווין ואח' [8], כי על המתנגד לצוואה להביא לבית המשפט עדויות של רופאים, אנשי סיעוד או שכנים מבית האבות, שיעידו על מצבו הבריאותי והנפשי של המצווה. הדברים

פ"ד מט(5) 373

שנאמרו באותו פסק-דין מתייחסים לנסיבותיו של המקרה, אך אין בהם כדי למצות את טיבן של הראיות אשר מהן יסיק בית המשפט כי נתקיימו הנסיבות המצדיקות העברת נטל ההוכחה לשכמו של המבקש לקיים את הוואה.

13. בעניין שלפנינו היו לפני בית המשפט קמא ראיות מספיקות שיש בהן כדי להקים חזקה עובדתית בדבר השפעה בלתי הוגנת ולהצדיק העברת נטל ההוכחה על כתפיהם של המערערים.

א. תלות מקיפה ויסודית

בשורה ארוכה של פסקי-דין קבע בית-משפט זה, כי בהתקיים נסיבות של "יחסי תלות וסקיפה" בין המצווה לזוכה על-פי צוואה, עובר נטל ההוכחה למבקש לקיים את הצוואה. בע"א 423/75 מרדכי בן נון בעניין צוואת אסתר אלבכרי נ' מטילדה ריכטר ואח' [9], נאמר מפי השופט ברנזון, בעמ' 378:

"...כאשר הנסיבות האופפות את המקרה מצביעות על קיומה של תלות של אדם אחד בזולתו, שהיא כה מקיפה ויסודית שניתן להניח כי נשלל רצונו החפשי והבלתי-תלוי של אותו אדם במה שנוגע ליחסים שבינו לבין הזולת, כי אז אפשר לאמר שעשייה או פעולה שהיא בעליל לטובתו של זה האחרון היא תוצאה של השפעה בלתי-הוגנת מצידו, אלא אם הוכח היפוכו של דבר. כלומר, במקרה כזה חובת ההוכחה על אי-קיומה של השפעה בלתי-הוגנת עוברת על שכמו של המבקש לקיים את המעשה או הפעולה".

ראה גם: ע"א 562/85 אירנשטיין נ' ד' רז ואח' [10]; ע"א 733/88 י' אהרוניאן ואח' נ' אלישקה [11]; ע"א 1750/90 ח' אהרונסון נ' ש' ארונסון ואח' [12].

המערערים מבקשים לערער את מסקנתו של בית המשפט קמא, כי הראיות שהיו לפניו מצביעות על יחסי "תלות מקיפה ויסודית" כאמור, על המשתמע מכך לעניין העברת נטל ההוכחה אליהם. אולם קביעתו של השופט קמא, כי המנוחים סמכו בכל ענייניהם על אלוני, קביעה העומדת בבסיס מסקנתו בדבר קיום יחסי תלות כאמור, מעוגנת בחומר הראיות. במשך חמישה שבועות שקדמו לחתימה על הצוואה היה המנוח מאושפז במספר בתי-חולים. אלוני דאג לאשפוזו, להעברה מבית החולים האחד לאחר ולאשפוז בבית-חולים סיעודי; הוא נטל על עצמו ערבות כספית לצורך האשפוז, ביקר את המנוח ודיווח על מצבו לאשתו החולה. אלוני שמר על קשר גם עם בתם של המנוחים, וממכתביו אליה עולה בקיאות רבה בצורכיהם ובענייניהם הכספיים.

אלוני אף פנה לקיבוץ "שער העמקים" עוד בחייהם של המנוחים, כדי לאפשר קבורתם שם בבוא יומם. בחומר שהובא לפני בית המשפט אין ראיה כי היה אדם אחר שטיפל במנוחים, או אף ביקר אותם, מלבד אלוני. ממכלול הפעולות שעשו הזוג אלוני ובהן הטיפול בענייניהם של המנוחים בהיותם חולים וחסרי אונים בשבועות האחרונים לחייהם, רשאי היה השופט להסיק כי הוכחו לפניו יחסי תלות מקיפים. אכן, המסקה המתבקשת ממערכת היחסים האמורה היא קשה, באשר מעשיהם של הזוג ראויים הם, אך

אין להתעלם מהאפשרות שכתוצאה מכך הייתה להם השפעה בלתי הוגנת על רצון המנוחים, שהיו תלויים בהם אותה שעה.

ב. הנסיבות שבהן נחתמה הצוואה

הנסיבות שבהן נחתמה הצוואה, כשלעצמן, מעוררות חשש ממשי להשפעה בלתי הוגנת, ויש בהן כדי להצדיק את העברת נטל ההוכחה על כתפי המערערים – נטל אשר לא הצליחו המערערים להרימו.

(1) בעת שחתמו על הצוואה היו המנוחים במצב פיזי ונפשי ירוד, המחייב זהירות רבה כאשר באים לעמוד על רצונם העצמאי כמצווים. הגם שאין במצב זה כשלעצמו כדי לשלול את כושרם של המנוחים לצוות (ואכן אין טענה לפנינו כי המנוחים לא היו מסוגלים, מבחינת מצבם המנטאלי, להבין טיבה של צוואה), הרי שיש בו כדי לשמש תמרור אזהרה באשר לאפשרות היותם נתונים להשפעה בלתי הוגנת.

לפני בית המשפט הייתה חוות-דעת רפואית של מומחה שמונה מטעם בית המשפט.

המומחה, ד"ר כהן, אף העיד ונחקר. דא עקא, שהמומחה נתבקש לחוות דעתו מבלי שהכיר או בדק את המנוחים בחייהם.

חוות-דעתו של ד"ר כהן מושתתת על הרישומים שעייין בהם בדבר תולדות מחלותיהם ומצבם של המנוחים, ומהם הסיק כי אין הכרח שהמנוחים לא היו מסוגלים להבין טיבה של צוואה, אך ללא ספק מצבם היה קשה. גם מתיאור מצבם עולה אפוא חשש כאמור.

(2) חתימת המנוח בטביעת בוחן ידו על גבי הצוואה אם כי בדרך כלל נהג לחתום על מסמכים בשמו וכך גם חתם על צוואתו הקודמת: אף שאין בעובדה זו כדי לשלול מהחתימה את ערכה ותוקפה, ואף שהסיבה לחתימה כזו היא מצבו הבריאותי הרעוע של המצווה, יש בה כדי לעורר חשש כי המנוח הוחתם על הצוואה בהיותו נתון להשפעה בלתי הוגנת.

(3) לפני בית המשפט קמא היו ראיות על כך שלמנוחים היו קשרים חמים עם בתם משך כל השנים. הובאו התכתבויות בינם לבין בתם, ומהן עולה כי היו גם ויכוחים ומריבות בין ההורים לבת, אך במשך כל התקופה נשמרו יחסי הורים ובת.

מהמכתבים מצטיירת התמונה כי עד לתקופה האחרונה בחייהם היה בדעת המנוחים

לקיים את צוואתם משנת 1971 לטובת בתם. עוד עולה כי המנוח היה מוטרד מאופן העברת הרכוש למשיבה, והיה מעוניין לקבוע עמה סידורים כדי שהרכוש יגיע לידיה, ולא לידי רשויות המדינה שבה חייתה. אלוני עצמו, במכתב מ-20.12.84 (נספח D למוצג נ/1), התייחס אל המשיבה כאל יורשת עתידית של המנוחים וביקש ממנה נתונים כדי שיוכל להבטיח הגשמת רצון המנוחים. השינוי בצונם של המנוחים תוך תקופה קצרה בסמוך למותם, בלא שהוצגה כל סיבה משכנעת לשינוי קיצוני זה של הצוואה, יש בו כדי לעורר חשש בדבר הנסיבות שהביאו לשינוי.

פ"ד מט(5) 373

(4) בגוף הצוואה נכתב כי את רכושם מצווים המורשיים בחלקים שווים כדלקמן לנכדים. טעות זו בנוסח היא משמעותית, כאשר הנכדים הינם נכדיהם של אלוני ולא של המנוחים, ולא עולה מהראיות כי המנוחים נהגו לכנות את נכדי אלוני כך.

עו"ד מוץ', עורך הצוואה ומנסחה, נתן בעדותו הסבר לטעות שהיא לדבריו טעותו שלו בניסוח, אך אין בכך כדי להקל מההתרשמות שהצוואה לא הוקראה ולא תורגמה בתשומת לב ראוייה למצויים, שאילו כך היה, הם או מי מהנוכחים היה עומד על הטעות. לא למותר להוסיף, כי בבקשה שהגיש אלוני לבית המשפט, כמנהל עיזבון, כדי לקיים את הצוואה חזר על אותה טעות, ובמשבצת המיועדת על גבי הטופס לציון זיקת קירבת הנהנה למצווה, ציין "נכד". בקשה זו נתמכה בתצהיר.

אי-דיוק זה בשתי הזדמנויות שונות מעורר לפחות חשש כי אין זו טעות קולמוס.

(5) העדה לצוואה הייתה יהודית אלוני, סבתם של הנהנים. גם עובדה זו יש בה כדי להגביר את החשש שמא הצוואה אינה מבטאת את רצונם האמיתי של המצווים.

מעורבות כזו של צד מעוניין אן בה אמנם כדי לפסול את הצוואה (להבדיל מהאמור בסעיף 35 לחוק הירושה), אך יש בה כדי לעורר חשש להשפעה בלתי הוגנת. בעניין נוכחותה של הגב' אלוני וחתמתה על גבי הצוואה היו סתירות בעדויות לפני בית המשפט קמא. הגב' אלוני העידה כי באה לבית החולים בלי שידעה שיהיה עליה לחתום כעדה לצוואה, וכי בנושא הצוואה טיפל בעלה. גם בעלה העיד כי לא ידע מראש שאשתו תהיה עדה. עם זאת, היו פרטיה של הגב' אלוני מודפסים מראש על גבי הצוואה שהכין עורך הדין.

במעמד החתימה נוכח אלוני, שהיה מעורב בהכנות לעריכת הצוואה. הוא גם הזמין את עו"ד מוץ', מכרו משכבר הימים שערך את הצוואה; אלוני גם הביא את המנוחה לבית החולים בלי שידעה כי יהיה עליה לחתום על צוואה באותו מעמד, ואף נכח בעצמו במקום בעת החתימה.

כל אלה בהצטברותם מעוררים חשש ממשי, שמא לא נחתמה הצוואה מרצונם החופשי של המנוחים.

ג. פגמים צורניים שנפלו בצוואה

נוסף עוד, כי גם מטעמים שאינם קשורים בחזקת קיומה של "השפעה בלתי הוגנת" יהיה מקום להעביר את נטל ההוכחה על כתפי המערערים, וזאת בשל פגמים צורניים שנפלו בצוואה. אף כי פגמים אלה כשלעצמם אין בהם כדי להביא לביטול הצוואה אם אין לבית המשפט ספק במיתותה (סעיף 25 לחוק הירושה), הרי יש בהם לבסס העברת הנטל אל הצד המבקש לקיימה. כפי שכותב המלומד שילה, בספרו הנ"ל, בעמ' 232:

"הלכה פסוקה וקבועה היא שכשלפנינו צוואה שעל פניה נתמלאו בה כל הדרישות הצורניות, חזקה שהיא תקפה, ועל הטוען לפסולתה הראייה. ואולם,

אם הצוואה פגומה בפגם זה או אחר, חובת הראייה מתהפכת, ועל הטוען לקיומה נטל ההוכחה שאמנם לפנינו צוואה שאין ספק באמיתותה, כולל החובה להוכיח את צלילות דעתו של המצווה, ושלא הופעלה על המצווה השפעה בלתי הוגנת וכדומה".

והאסמכתאות הנזכרות שם.

(1) סעיף 20 לחוק קובע את תנאיה של צוואה בעדים בזו הלשון:

"צוואה בעדים תהיה בכתב, תצויין בתאריך ותיחתם ביד המצווה לפני שני עדים לאחר שהצהיר לפנייהם שזו צוואתו. העדים יאשרו באותו מעמד בחתימת ידם על פני הצוואה שהמצווה הצהיר וחתם כאמור."

בצוואה שלפנינו אישרו העדים על גבי הצוואה כי המנוח הצהיר לפנייהם כי זו צוואתו האחרונה, כי הצוואות הקודמות מבוטלות, וכי חתם עליה מרצונו הטוב והחופשי. לא ניתן לקבוע על-פי העדויות, כי אכן כל ההליך הפורמאלי התקיים במלואו במעמד החתימה של המנוח. אך אפילו התקיים בעניין צוואת המנוח, קשה להתעלם מכך שאין על גבי הצוואה שום ביטוי לכך שהמנוחה, אשר גם היא חתמה על הצוואה, הצהירה כאמור.

אין בצוואה ביטוי לעצם ההצהרה ואין בה ביטוי ל"יסוד הראייתי", היינו, אין אישור מצד העדים כי הייתה לפנייהם הצהרה כזאת. על חשיבותו של תנאי זה עמד השופט קיסטר בע"א 250/70 שרעבי ואח' נ' סוברי [13] , בעמ' 431-432:

"הדרישה שהמצווה יצהיר לפני חתימת הצוואה לפני עדים שזאת צוואתו, ושהעדים יחתמו באותו מעמד וירשמו כי אכן המוריש הצהיר זאת, באה להעמיד את המצווה ואת העדים גם יחד על רצינות המסמך והמעמד".

(2) מחומר הראיות עולה כי לפחות המנוחה לא שלטה בשפה העברית כדבעי. עו"ד מוץ' העיד כי תרגם למנוחים את הצוואה לשפה הסרבו-קרואטית. אולם עובדה זו לא נכתבה על גבי הצוואה. לכאורה, על-פי נוסח החוק, חובת רישומו של תרגום הצוואה על גבי הצוואה חלה רק לגבי צוואה בפני רשות, מכוח סעיף 22(ג) לחוק. אולם זה לא כבר, בע"א 2119/94 לנדאו נ' וין [14], עמד בית-משפט זה על כך שיש להחיל הסדר זה גם על צוואה אשר נערכה במתכונת של "צוואה בעדים".

כשלעצמי, אינני בטוחה שהייתי קובעת כי די בפגם כאמור כדי להעביר את נטל ההוכחה אל הצד המבקש לקיים את הצוואה. ואולם בהצטרף פגם זה אל פגם צורני נוסף, ואל נסיבות "מחשידות" נוספות אשר פורטו לעיל, יש גם בפגם זה כדי לחזקני בדעתי שראוי היה במקרה דנן להעביר את עול ההוכחה על כתפי המערערים.

האם יצאו המערערים ידי חובת ההוכחה

14. משקבענו כי אין להתערב בהחלטת השופט קמא כי מכלול הנסיבות שהוכחו והפגמים שנפלו בצוואה מצדיקים העברת הנטל אל המערערים להוכיח כי הצוואה ניתנה

פ"ד מט(5) 373

מרצונם החופשי של המנוחים, וכי לא ניתנה כתוצאה מהשפעה בלתי הוגנת, נותרה השאלה אם יצאו המערערים ידי חובת ההוכחה המוטלת עליהם. דומה כי פטורים אנו מלהכניס ראשנו במחלוקת הפוסקים בדבר טיבו של הנטל המוטל על המערערים (ראה:

ע"א 5185/93 [6] הנ"ל; ע"א 4902/91 [4] הנ"ל), שכן במכלול הראיות שהיו לפני בית המשפט קמא ואשר תוארו לעיל, באשר לנסיבות שאפפו את החתימה על הצוואה, ועל יסוד מימצאים אובייקטיביים בדבר הפגמים שנפלו בצוואה, ניתן לקבוע כי המערערים לא הרימו את הנטל המוטל עליהם על-פי כל אמת מידה ולא הביאו ראיות לסתירת החזקה. אי-סתירת החזקה על-ידי המערערים מכריעה את הכף נגד מבוקשם לקיים את הצוואה, ודין הערעור להידחות. אוסיף עוד, כי לא בלב קל הגענו לתוצאה האמורה, זאת בשל מערכת היחסים הבלתי שיגרתית בין המנוחים לבין הזוג אלוני; אך כיוון שלא עלה בידם להרים את נטל ההוכחה שהוטל עליהם, זו התוצאה המתבקשת.

בנסיבות העניין לא ראינו ליתן צו להוצאות.

המשנה לנשיא ש' לויין: אני מסכים.

השופטת ט' שטרסברג-כהן: אני מסכימה.

הוחלט כאמור בפסק-דינה של השופטת ביניש. ניתן היום, ט' באייר תשנ"ו (28.4.96).